

М. П. НЕДЮХА*Інститут законодавства Верховної Ради України***Ю. Г. ПАЩЕНКО***Київський національний університет культури і мистецтв*

ПРАВОВА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СПРОБА ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 110–117

З використанням теоретико-методологічного потенціалу парадигм наукового знання обґрунтовується сутність правової української культури у її двох вимірах — широкому і вузькому.

З'ясування сутності правової культури, її складових як засобу унормування соціальних відносин — одного із важливих показників соціального стану людини, її правової захищеності постає як актуальна наукова проблема, змістовні й функціональні характеристики якої досить широко розкриваються у працях І. Голосніченка, О. Зайчука, В. Кузнецова, О. Менюка, Н. Оніщенко, С. Станік, Ю. Шемшученка та ін.

Сучасна культура українського суспільства може бути диференційована за різними критеріями, зокрема за галузевою ознакою: правова культура постає в одній низці з її подібними — інформаційною, екологічною, методологічною, етичною, економічною, естетичною тощо. Як і будь-яка інша, правова культура є складним соціальним феноменом, елементами якої постають насамперед право як система норм, встановлених чи санкціонованих державою; правовідносини як система зв'язків, що регулюються цими нормами; правові установи (інститути, що забезпечують реалізацію правових відносин і відповідних норм); правова поведінка — практична діяльність щодо виконання та застосування права; правосвідомість — система духовно-ідеологічного та психолого-побутового відображення кожного із перелічених компонентів та всіх разом в їх суперечливій єдності [19, 37]. Правова культура є складовою відповідної культури людства, вона обумовлюється, з одного боку, економічним укладом, соціальною структурою, політичною системою суспільства та його ідеологією, з іншого — рівнем розвитку со-

ціуму, домінуючими традиціями, сутністю культури та особливостями її проявів на індивідуальному та колективно-груповому, суспільному рівнях.

Поняття “культура” (від лат. *cultura* — обробка, виховання, поклоніння, шанування) має, за оцінками науковців, від 300 до 400 визначень. Цією категорією характеризується, як правило, створена людиною соціальна дійсність (артефакти), на відміну від світу природи. У цьому сенсі культуру розуміють і відповідно визначають як антропогенний ландшафт, тобто як штучне середовище проживання людини, що створене нею, на відміну від світу природи. Звідси доцільною є аналогія — у контексті означеного предмета дослідження — правова культура постає як правове середовище буття людини в її повсякденному вимірі.

Загальновідомо, що право і культура взаємодоповнюють, взаєморозвивають і взаємопосилюють один іншого. Право постає як необхідний засіб і знаряддя державного управління, одна із форм реалізації державної політики, своєрідний індикатор місця людини в суспільстві і державі, засіб охорони і реалізації її законних інтересів. Нагадаємо, що за умов тоталітарного суспільства законодавство, право в цілому, суттєво сприяло серйозній деформації змісту, форм та особливостей функціонування культури як професійної, так і побутової. Однак факт єдності, взаємодії права і культури не означає їх тотожності, адже вони вирізняються насамперед сферами дії та функціонування. Право реалізує свій потенціал шляхом регулювання, підтримки, унормування

умов життєдіяльності людей, тоді як культура спрямована на розвиток людини, формування її як особистості в певному соціопросторі в єдності загальнолюдських, національно особливих та індивідуально значущих якостей, є залежною від правових норм. Відповідно взаємозв'язок, єдність права і культури, при всій їх самотності та своєрідності, знаходять змістовне й функціональне втілення в понятті “правова культура”.

У сучасному правознавстві є широке визначення сутності правової культури як сукупності цінностей, що знайшли втілення, відображення у правовій свідомості суспільства [18, 157]. При цьому система правових цінностей може бути класифікована (за різними критеріями) таким чином [1, 2–3]:

- а) цінності геополітичного характеру (територіальна цілісність, рівноправність, партнерство, діалог, толерантність та ін.);
- б) цінності у правоохоронній сфері (локалізація кримінальних тенденцій, встановлення прийнятної для соціальної стабільності балансу між правомірними, тіншовими і кримінальними механізмами соціального регулювання, а також між публічними інтересами держави, корпоративними і приватними інтересами, що взаємодіють, а то й конфліктують у процесі правоохоронної діяльності);
- в) цінності правомірної поведінки;
- г) цінності системи юридичних гарантій, що забезпечують ефективний правовий вплив на поведінку суб'єктів права та ін.

Правомірна поведінка суб'єктів соціальної дії відповідно до існуючих норм права дає змогу стверджувати про міру утвердження зазначених цінностей в життєдіяльності соціуму.

Ціннісний аспект правової культури, аналіз специфіки правових текстів, що формувалися на цих засадах, досліджував, зокрема, П. О. Сорокін. За його переконанням, сутність законів ідеаціональної культури визначається вищою силою (Богом), їх мудрість, здатність до регулювання соціальних відносин є незаперечною: юридичні дії розписуються до тонкощів як певних сакральних формул, що унеможливають будь-які зміни чи поправки у сакральній виписаній процедурі. При цьому ідеаціональне право далеке від розрахунків користі, суб'єктивної вигоди чи переваг навіть у таких утилітарних справах, як виробництво, обмін і споживання благ. Хоча всі вони постають як припустимі, а то й бажані, допоки не суперечать ідеаціональним цінностям.

П. О. Сорокін не виключав, як відомо, переходу до ідеаціональної етики і права на засадах нової абсолютизації та універсалізації цінностей [14, 497–504].

Широке трактування правової культури передбачає також урахування тієї обставини, що в багатоетнічних, полікультурних суспільствах має місце не тільки узагальнене, стандартизоване, еталонне відношення до права, а й аномічне. Як відомо, достатньо поширеними є субкультури, цінності чи норми яких можуть значно відхилитися від загальноприйнятих, а створені ними тексти (правові акти) можуть не набувати офіційного статусу, залишаючись при цьому структурними елементами правової культури суспільства (злочинна і деліквентна культура).

У вітчизняній науковій літературі аналіз правової культури як цілісного феномена здійснюється здебільше на засадах антропологічного, соціологічного, філософського та культурологічного підходів як усталених теоретико-методологічних парадигм наукового дослідження. Так, скажімо, особливості антропологічного бачення правової культури полягають в її узагальненому розгляді — як прояву різноманітних сфер правового життя. При такому підході за межами дослідження залишаються, як правило, ціннісні виміри культури.

Значно потужніший теоретико-методологічний та евристичний потенціал демонструє соціологічний аналіз правової культури, спроможний забезпечити не тільки кількісні та якісні виміри результатів діяльності в системі правових відносин, а й виявити тенденції реалізації правових норм, зокрема встановити місце, роль і значення правового виховання насамперед як засобу профілактики правопорушень та ін. Однак застосування результатів соціологічного дослідження в контексті вивчення правової культури часто корелюється його дороговизною, а також значними часовими витратами, що пов'язується з розробкою програми соціологічного дослідження, підготовкою та обробкою даних анкет, інтерв'ю та ін.

Застосування культурологічного підходу дає змогу охопити і відповідно проаналізувати всю сукупність відомих нам явищ і процесів суспільних відносин, що пов'язані із правотворчістю та реалізацією права (Евристичний потенціал культурологічного методу висвітлений, зокрема, у праці [10, 93–96]).

Натомість філософська методологія аналізу дає змогу уникнути багатьох загроз зазначених методів дослідження, оскільки, згідно з нею, пра-

вова культура розглядається як певна абстракція, вона вивчається як певний ідеальний тип, як уособлення духовного багатства в цілому з такими його характерними рисами, як гуманізм, добро, зло, моральність, совість, честь, гідність та ін. (про філософський теоретико-методологічний потенціал, його можливості див. [4, 48–76; 12; 16]).

Однак цілком обґрунтовано можна доводити і обмеженість, наукову недостатність кожного із зазначених підходів як парадигм дослідження, адже жодна з них не гарантує синтетичності, універсальності розгляду зазначеного феномена насамперед у контексті інтегративної єдності основних характеристик правової культури. Розв'язанню проблеми може певною мірою посприяти інформаційно-семіотичний підхід, який суттєво зближує теоретико-евристичні можливості адаптаціонізму, де правова культура розглядається як специфічний спосіб правової діяльності, постає як специфічна сфера життя суспільства з його цінностями, ідеями, символами [3; 7–9; 13; 15; 19].

Вихідною позицією інформаційно-семіотичного методу є постулат, згідно з яким правова культура має досліджуватись як спосіб і результат людської діяльності, внаслідок чого відбувається структурна реорганізація правової культури. Можна стверджувати, що результати правової діяльності, що відбиваються в системі суспільних відносин, постають як знаки, що набувають певного змісту і значення, тобто отримують ознаки правової інформації (тексти конституції, законів, інших нормативно-правових актів).

Аналізуючи складові правової культури, варто наголосити на їх ієрархичності, різному місцезастануванню в системі, що дає змогу їх субординувати (розмістити по вертикалі) та координувати, тобто структурувати, встановити місце кожного з них по горизонталі. Зазначена аналітична процедура дає можливість стверджувати про сумнівну доцільність включення до складу правової культури правових установ, правоохоронних органів, що забезпечують правовий контроль, регулювання і виконання вимог закону. Скоріше їх варто розглядати як сполучну ланку між усталеними структурними елементами правової культури, з одного боку, і правовідносинами — з іншої.

У науковій літературі досить ґрунтовно з'ясовані впливи культури — систематизовані й спорадичні — на соціальне життя індивідів і соціальних спільнот, що досягається насамперед засобами соціалізації, формування особистості, формування та освоєння цінностей, традицій,

демонстрації зразків діяльності й поведінки, а також шляхом створення відповідних соціальних і політичних інститутів, правових норм та ін. Культура є складовою буття суспільства, атрибутом людини як біосоціальної істоти. Однак культура не може розглядатись як прояв генетичної природи людини, тобто вона не передається спадково. Культура — це насамперед зразки, яким навчаються, які зберігають, передають із покоління в покоління. Тому цілком природно, що рівень розвитку особистості зумовлюється соціокультурною системою, а сутність людини, міра її соціалізації, визначається ступенем освоєння культурної спадщини, норм, традицій і звичаїв конкретного суспільства. А це означає, що відповідно до еволюції соціокультурної, у тому числі правової, системи змінюються і сама людина, її культурний рівень, соціальний статус, місце і роль в суспільстві.

Оскільки діяльність людини є цілеорієнтованою, у тому числі щодо формування правової культури, уявляється доцільним виявити сутнісні характеристики цієї культури шляхом її типологізації. У правовій науці мають місце, як відомо, розробки, присвячені питанням типології держав і правових систем, де класифікація за типами держав та їх правовими системами подана як об'єктивно необхідний, закономірний процес пізнання державно-правової матерії. Для забезпечення цього процесу цікавими і перспективними уявляються деякі концептуальні схеми, де базовими структурами є “галузі правової культури”, “типи правової культури”, “форми правової культури” та “різновиди правової культури”. Поняття “духовна культура” і “матеріальна культура” при цьому розглядаються як інтегративні структури, адже вони пронизують зміст усіх понять, є своєрідним їх синтезом. Скажімо, правові акти, будучи, безумовно, продуктом духовної творчості, викладаються на відповідних носіях, а це вже є підставою вважати, що вони належать до матеріальної культури.

За критеріями зв'язку з релігією культура постає як релігійна чи світська; за географічною належністю можна виокремити культури Сходу і Заходу, Півдня та Півночі, середньоземноморські, латиноамериканські та ін.; за регіонально-етнічними особливостями можна ідентифікувати, скажімо, українську, російську чи французьку культури; за належністю до історичного типу суспільства виокремлюються культури традиційного, індустріального, постіндустріального, інформаційного суспільства; за сферами жит-

тедіяльності суспільства або за різновидом діяльності культура постає як виробнича, політична, методологічна, економічна, педагогічна, екологічна; за належністю до певної території — сільська і міська культура; за спеціалізацією — повсякденна і спеціалізована культура та ін. [5, 32].

Отже, різновиди правової культури є результатом людської діяльності. Вони відображені у конкретних творах, нормативно-правових надбаннях людства — нормах права і водночас постають засобом регулювання суспільних відносин. Наприклад, управлінські відносини регулюються нормами адміністративного права, аналіз яких з лінгвістичної точки зору дає змогу встановити їх історичні корені, тенденції становлення та розвитку, зв'язки з правовими системами, національними, регіональними та континентальними особливостями процесу прийняття і здійснення управлінських рішень.

Діяльнісні аспекти адміністративної галузі правової культури щодо створення і реалізації норм права мають, як відомо, і позитивні, і негативні приклади, які можна розглядати як відповідні емпіричні показники правової культури галузі. Можна стверджувати, що авторитарний стиль управління, зневажливе ставлення начальників до підлеглих, відсутність контролю за прийнятими рішеннями — все це складові низької культури.

Професійна правова культура, що формується у процесі відповідної юридичної діяльності в публічному чи приватному секторах, може бути ідентифікована за такими показниками:

- а) наявність спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, що підтверджені відповідним документом;
- б) рівень формальної кваліфікації, що засвідчений сертифікатом чи іншим документом;
- в) реальна кваліфікація як результат отриманої базової освіти, практичного досвіду, професійних навичок та ін.

Функціонування модерних суспільств неможливе поза процесами правової діяльності (системами добору кандидатів на ті чи інші посади, скажімо, судді, адвоката, слідчого, нотаріуса), змістовна доцільність яких визначається нормативними вимогами, зокрема принципами законності, гуманності, професійності, справедливого розгляду справ, а також зумовлюється специфікою правової роботи.

Структуризація правової культури за типом діяльності дає змогу виокремити, наприклад, правову культуру учасників педагогічного навчаль-

но-виховного процесу, яка охоплює як викладачів, так і студентів, і характеризується високим рівнем професійної компетентності одних, і динамічним процесом професійного зростання інших.

Є достатні емпіричні підстави стверджувати про існування в недалекому минулому побутової правової культури радянського зразка з її нерозвиненістю цивільних правовідносин (за наявності Основи і Кодексу цивільного права). Уявляється, що зазначений тип правової культури сформувався під визначальним впливом авторитарного стилю управління як панівного, всепроникаючого, універсального. Директивні вказівки партійно-державних органів домінували над правовими актами. “Телефонне право” набувало характеру вищої сили. Натомість правове регулювання було незначним, торкалося здебільше питань регламентованих майнових відносин громадян. Відтак і правова культура поставала як симбіоз управлінських рішень різного рівня компетентності та нерозвинених громадянських правових відносин.

Правову культуру можна типологізувати за сферами чи галузями правового регулювання, виокремлюючи з певною долею умовності правову культуру цивілістичної, кримінологічної, адміністративної, судово-процесуальної діяльності як галузей права.

Очевидно, що типологія правової культури може здійснюватися бінарно: як тип людської діяльності в її правовому вимірі і як орієнтація на конкретну галузь права. За ступенем проникнення в сутність правових явищ, адекватність пізнання, соціальне позиціонування та конструювання правового простору правову культуру можна класифікувати на повсякденну, професійну і теоретичну. На повсякденному рівні усвідомлюється насамперед соціально-правова практика, має місце переважно поверхневе відображення правових явищ без проникнення в їх сутність. Домінування в повсякденній правовій культурі почуттєво-емоційного компонента не означає її периферійності, вторинності, адже зазначений тип правової культури сприяє дотриманню правових норм, їх застосуванню на практиці, тобто постає потужним засобом цілеспрямованого регулювання суспільних відносин. Повсякденний рівень правової культури створює передумови, формує умови для розвитку професійного і теоретичного рівнів культури. Однак, зважаючи на сучасні тенденції диференціації правових знань, їх ускладнення і синтез, має місце розрив між набутим високим рівнем професійних або теоретичних знань у “своїй” галузі і порівняно низьким рівнем навіть у близьких чи суміжних га-

лузях юридичної діяльності. Зазначена обставина дає змогу стверджувати, що так званий вузький високий професіоналізм не тотожний високому рівневі професійної правової культури в цілому.

Професійний рівень культури демонструють особистості, які цілеспрямовано й професійно займаються юридичною діяльністю в її щоденних виявах, зіткненнях, колізіях і викликах. Для цього рівня правової культури характерна систематичність, глибина і конкретність оволодіння правовими знаннями, стійкість навичок та умінь практичного застосування норм права. На цьому рівні правова культура ідентифікується із системою наукових понять, аргументованих суджень, теоретичних конструкцій, де емоційний компонент підпорядкований систематизованому знанню та цілеорієнтованій, раціональній дії.

У системі правової культури можна виокремити різні рівні її освоєння. Так, на рівні регіонального співтовариства освоєння правової культури зумовлено насамперед соціальним станом її носіїв. Сучасна стрімка диференціація населення за рівнем доходів, майновим станом, практична відсутність середнього класу зумовлюють значну диференціацію рівнів правової культури. Очевидним є той факт, що на одному полюсі суспільства — верхній його частині — перебуває політично та економічно активна частина населення, що встигла нагромадити значний первісний капітал і прагне забезпечити його недоторканність юридичними і законодавчими засобами. На іншому полюсі — протилежному — перебувають декласовані елементи, які втратили будь-який зв'язок із правовою реальністю і не спроможні захистити власні інтереси, відстояти свою особистісну позицію. Певною мірою можна стверджувати, що виникнення цих полярних груп зумовлено спадщиною тоталітарного політичного режиму, який цілеспрямовано культивував утриманські настрої в масах, утверджував патерналістську сутність держави. Між цими полюсами перебуває, на нашу думку, більшість населення України, яка прагне адаптуватися до сучасних реалій політичного та економічного життя, будучи економічно та соціально залежною від держави, принаймні в тій частині, що пов'язується, скажімо, зі створенням рівних умов для розвитку малого і середнього підприємництва, самореалізації та самоствердження. Подібна ситуація демонструє вразливість не тільки демократичного шляху розвитку, а й гарантованих законом, Конституцією країни прав і свобод людини, її законних інтересів.

Розглядаючи культуру в діахронічному (процесному) аспекті, можна встановити кількісні ха-

рактеристики розгортання динаміки у часовому вимірі: дослідження частотно-ритмічних параметрів прийняття і реалізації правових актів, показників прискорення й уповільнення їх підготовки і застосування на практиці, ефективності регулювання соціальних процесів на правовій/неправовій основах, виникнення застійних явищ процесу соціальних змін чи, навпаки, становлення якісно нових його фаз, демонстрація динаміки розвитку та ін. Можна припустити, що саме процесно-правове трактування соціальних явищ найбільше сприяє адекватному осмисленню динаміки соціальних змін. Слід також зазначити, що прагнення до процесно-правового усвідомлення соціальних явищ стає тенденцією нинішнього етапу розвитку соціології права “зсередини”: все частіше звучать твердження соціологів про дефіцит історизму, з'явилися публікації про так званий соціальний час, розвивається теорія і практика соціального моніторингу, спостерігається соціальне позиціонування та конструювання простору суб'єктами правової дії. Так само можна стверджувати про динаміку зростання соціального напруження, посилення деяких протиправних тенденцій, процесів взаємодії, інтеграції складових вітчизняної правової системи і світових систем права, оптимізації правового регулювання різних сфер життєдіяльності суспільства.

Синхронний аналіз правової культури дає змогу в західній й східній правових культурах виокремити їх підтипи, скажімо, англосаксонську, німецьку чи ісламську. Водночас кожна національна правова система є самодостатньою, що зближує її з усталеними соціокультурними традиціями і водночас дає можливість у процесі правотворчої і правозастосовчої діяльності уникати ризиків і небезпек, пов'язаних з некритичним перенесенням, наприклад, європейських норм на вітчизняні терени, їх ототожнення, неприпустимого зведення одного до іншого тощо.

Так, у правових ученнях західної інтелектуальної орієнтації домінує парадигма, згідно з якою право є інструментом і засобом забезпечення процесу соціальних змін. Стверджується, що добре виписані закони сприяють досягненню ідеалу правової держави, побудові громадянського суспільства, утвердженню самодостатньої особистості. Відносини, що будуються на природно-правових і договірно-правових відносинах, розглядаються як пріоритетні, тоді як приватне право, приватний інтерес утверджуються як рушії, спонукальна сила на індивідуальному рівні.

Натомість у колективістських традиціях правової культури (східні вчення) право розгля-

дається лише як один із можливих способів регулювання соціальних відносин, до того ж далеко не досконалий. Вважається, що мораль і релігія спроможні об'єднати народ в єдиний духовний організм, що постає певною мірою як виклик, адже право позиціонується, з одного боку, як недосконалий соціальний інтегратор, а з іншого — змальовується, скажімо, ісламський соціальний ідеал, спроможний посіяти зневагу до прав окремої людини, її самотності, недоторканності. Однак у відповідній системі координат культури кожен із зазначених методів є цілком слушним, цивілізованим, репрезентує усталену традицію, спосіб життя і відповідно має право на життя.

Аналіз правової культури українського суспільства засобами діахронічного методу дає змогу стверджувати не тільки її усталеність в соціальному часі і просторі, а й її внутрішню змістовну суперечливість, адже в ній взаємодіють два взаємовиключних потоки — Схід і Захід, а тому її можна кваліфікувати як транзитивну, перехідну, прикордонну, таку, що постає бар'єром, “сірою зоною”, відокремлює цивілізаційний Захід від дикого Сходу [11, 353–426].

Зауважимо, що визначення типу української національної культури можливо лише з урахуванням суспільної свідомості і правосвідомості. Цей підхід зумовлюється низкою специфічних умов, зокрема процесом формування правосвідомості українського народу в єдності трьох сил: грецької віри, слов'янського язичництва і народного характеру, національного духу щодо сприйняття візантійського православ'я [17, 642].

Для православної свідомості право не має значення самодостатньої цінності. Воно є лише одним із засобів досягнення релігійно-моральних цілей. Тому західноєвропейський індивідуалістичний ідеал правової держави ніколи не поставав у слов'янській правосвідомості як суспільний ідеал. З останнім, скоріше, пов'язувалися уявлення про “царство правди”, ніж “царства права”. Соборний, надіндивідуальний характер цієї правди також є характерною рисою правосвідомості українського суспільства. Це багато в чому пояснює відсутність у слов'янській правовій ідеології культури прав людини, характерного для західноєвропейської правової думки, як і пов'язаного з нею культурового ставлення до слави (засіб самоствердження) і багатства.

Багато рис українського народного характеру визначалися саме православ'ям (довірлива смиренність з долею, співчуття, готовність до каєття, віра як атрибут характеру та ін.). Зазначене,

однак, не означає відсутності в культурі інших чинників, зокрема бунтарських, волелюбних настроїв, національних почуттів, що знайшло своє втілення у відповідних типах ідеології — лівих, національно-орієнтованих і поміркованих. Однак вирішальною завжди поставала консервативно-патріархальна ідеологія, що вкоренилася у традиціях православної культури. Тому будь-які спроби внести в нашу культуру секулярно-ліберальні чи радикальні елементи не мали скільки-небудь серйозної народної підтримки або ж викликали спротив, породжували невдоволення, бунтарські настрої. Архетип української політичної свідомості чітко відтворює модель патріархальної держави [2].

Важливою типологічною ознакою українського національного типу культури є кризові прояви. Усі спроби переламати ситуацію “на краще” засобами, скажімо, модернізації політичного і правового життя не здатні внести кардинальні, системні зміни у відносини суспільства. Однак на цьому тлі ми не можемо стверджувати про зникнення, деградацію сфери правової культури як суспільного явища, яке є таким же вічним, як і людина, її витвір — суспільство.

Дослідження правової культури може бути успішним за умови чіткого визначення її типів, теоретико-методологічного інструментарію аналізу, відстеження зв'язків, взаємодії елементів правової культури з іншими складовими правової системи суспільства як єдиного комплексу органічно взаємозалежних і взаємодіючих між собою правових явищ — права, правосвідомості та юридичної практики.

Таким чином, зміст поняття “правова культура” в широкому його сенсі можна звести до сукупності всіх форм правової діяльності: де-факто правова культура заповнює всі ніші правової системи суспільства. Воднораз, будучи лише частиною юридичної системи суспільства, вона не втрачає свого значення як самостійне правове явище і відповідно предмет дослідження правової науки.

Сутнісні ознаки, загальнонаціональний статус культури обумовлюють можливості права, його реалізацію, тоді як соціальний правопорядок зумовлюється діючими правовими нормами. Як відомо, за умов тоталітарного суспільства законодавство сприяло серйозній деформації змісту права, позначилося на глибинних підвалинах функціонування правової культури як засобу унормування соціальних відносин, усунення напруження та уникнення протистояння, утвердження консенсусних форм співпраці.

Будучи системним утворенням, правова культура на різних етапах свого розвитку видозмінюється, не втрачаючи, однак, ознак усталеності, вкоріненості в часі і просторі, збагачуючись при цьому “матерією” життя, набуває перспективно-доленосних рис, що в цілому дає змогу визначити її цінність як сукупність матеріальних і духовних надбань людства, як історичний і соціальний досвід, засіб позиціонування та конструювання дійсності, в центрі якої — людина як унікальне породження Космосу, вічна і незнищенна дитина природи, її вінець і слабка ланка водночас. Право є уособленням і результатом взаємодії зазначених факторів у всій їх суперечливій єдності. З одного боку, розвиненість права зумовлюється соціально-економічним ладом, соціальною структурою, політичною системою суспільства та його ідеологією, з іншого — детермінується рівнем, характером, традиціями і тенденціями розвитку суспільства як усталеної системи. Ступінь розвитку правової культури в поліетнічному суспільстві демонструє не тільки ефективність захисту державою законних інтересів її громадян, а й слугує показником її стійкості, впорядкованості щодо дестабілізуючих, конфліктогенних впливів.

Викладене дає змогу стверджувати, що рівень правової культури суспільства можна розглядати як інтегрований показник місцезнаходження людини в суспільстві і громадянина в державі: одне зумовлює інше. Загальнолюдські цінності, сприйняті індивідом і шановані суспільством, що поставили як пріоритетні в діях держави, слугують розвитку окремо взятої людини. Остання, будучи соціалізованою у правовому сенсі, вбачає в державі гаранта реалізації прав і свобод, законних інтересів. Зазначена взаємозалежність дає змогу стверджувати, що правова культура неможлива поза оволодінням правом у його дієтворчому впливі на людину, формуванні її здібностей, соціальних можливостей на основі усвідомленого правового досвіду, сутності і принципів права. У свою чергу, держава суттєво посилює власні ресурси, потенціал, можливості щодо позиціонування та соціального конструювання, покладаючись на громадянина, який є законослухняним, передбачливим у своїх діях і прагненнях, переконаним у справедливості права, його приписів.

У вузькому значенні правова культура може бути емпірично осягнута як ступінь прояву позитивних чи негативних надбань правового життя чи їх сукупності. Скажімо, правова культура може бути своєрідним індикатором реалізації правових актів, показником боротьби із злочинністю, де-

формованою правосвідомістю (правовим ідеалізмом чи нігілізмом), засобом ефективної протидії спробам застосувати правові методи реалізації незаконних інтересів та ін.

Звідси для конструювання типів правової культури, зокрема модерної, важливого значення набувають такі показники дотримання законності, як компетентність, діловитість, стиль керівництва, ступінь забезпечення законних інтересів, реалізація прав громадян та ін. Саме на цьому рівні правова культура справляє вирішальний організаційно-спонукальний, регулятивний впливи щодо забезпечення соціальної поведінки, убезпечення небажаних проявів та усунення несприятливих факторів. У цьому сенсі правова культура постає необхідною умовою розвитку демократії, сприяє утвердженню законності й правопорядку, соціальної справедливості як одвічного ідеалу.

Відповідно правова культура постає як складне суспільне явище, важлива складова культури суспільства, що вирізняється певним рівнем правосвідомості, станом законності, правопорядку, законодавства та юридичної практики. Правова культура віддзеркалює не тільки суб’єктивний бік правової поведінки особистості, а й матеріалізацію ідей, почуттів, уявлень як усвідомленої необхідності та внутрішньої потреби. У найузагальненішому вигляді правова культура постає як система різних відносин, а також як процес виробництва та відтворення її складових у поколіннях людей, що йдуть на зміну одне одному [6, 331].

Змістовне наповнення поняття “правова культура” може пов’язуватися також із сукупністю текстів (нормативно-правових актів), що відбивають правову реальність, а також з діяльністю щодо їх створення (особливості законотворчого процесу, юридичної техніки, способів формулювання права тощо), а також ставлення до них, способів удосконалення та ін. Так варіант визначення сутності правової культури можна розглядати і як певний стандарт, своєрідний “ідеальний тип” щодо змістовного наповнення терміна “правова культура” в її вузькому значенні.

Література

1. Глушаченко С. Б., Романов Р. А. Право как элемент общечеловеческой культуры // История государства и права. — 2003. — № 6.
2. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика. — К.: Либідь, 2001.
3. Зайчук О. В. Правова система України. — К., 2006.

4. Ионин Л. Г. Социология культуры: Учеб. пособие. — М., 1996.
5. Кравченко А. И. Культурология: Учебник. — М., 2003.
6. Кузнецов В. И. Философия права. История та сучасність: Навч. посіб. — К., 2003.
7. Литвиненко А. Право та культура: теорія і практика // Право України. — 1997. — № 6.
8. Мартинюк Т. Розвиток поняття правосвідомості в період трансформації українського суспільства // Право України. — 2007. — № 2. — С. 26–31.
9. Менюк О. Правова культура в умовах розбудови незалежної України: поняття, структура // Право України. — 2001. — № 4.
10. Мережко А. А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права. — К., 2002.
11. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. — Дрогобич; К., 2004.
12. Пілюшенко В. Л., Шкрабак І. В., Славенко Е. І. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: Навч. посіб. — К., 2004.
13. Сливка С. С., Штангрет М. Й., Несімо О. Д. Сучасна особа юриста. — Л., 1997.
14. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. — М., 1992.
15. Третяк С. Правове забезпечення правової культури населення як умова створення основ громадянського суспільства // Право України. — 2005. — № 4.
16. Філіпенко А. С. Основи наукових досліджень: Конспект лекцій. — К., 2005.
17. Флоренский П. А. Собр. соч.: В 4 т. — М., 1994. — Т. 1.
18. Чернявский В. А. Общая теория государства и права: Учебник для вузов. — Ростов н/Д, 2002.
19. Шемшученко Ю. С. Правова культура // Юридична енциклопедія / Редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. П. Горбатенко, О. Л. Копиленко та ін. — К., 2003. — Т. 5.

Обґрунтовується сутність правової культури українського суспільства у її двох вимірах — широкому і вузькому. Правова культура визначається як важлива складова культури українського суспільства, що вирізняється певним рівнем правосвідомості, законності та правопорядку, законотворчості, правозастосовної та правоохоронної діяльності. У вузькому сенсі правова культура визначається як діяльність щодо творення нормативно-правових актів, що відображають та унормовують правову дійсність українського суспільства, формують правові підвалини процесу його трансформаційних змін.

Обосновывается сущность правовой культуры украинского общества в ее двух измерениях — широком и узком. Правовая культура определяется как важная составляющая культуры украинского общества, которая характеризуется определенным уровнем правосознания, законности и правопорядка, законотворчества, правоприменительной и правоохранительной деятельности. В узком смысле правовая культура определяется как деятельность по созданию нормативно-правовых актов, которые отображают и унормируют правовую действительность украинского общества, формируют правовые устои процесса его трансформационных изменений.

The essence of the legal culture of the Ukrainian society is grounded in the article in its two dimensions — wide and narrow. Accordingly the legal culture is determined as an important component of the culture of the Ukrainian society, which is characterized by certain level of legal awareness, legality and legal order, lawmaking, enforcement and law enforcement activity. In the narrow sense the legal culture is determined as an activity in relation to creation of the legal acts that reflect and normalize the legal reality of the Ukrainian society, form the legal foundations of the process of its transformation changes.

Надійшла 19 липня 2007 р.